

Оксана ЛАВЕР

ЕМОЦІЙНО МАРКОВАНІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ У ТВОРАХ П.КУЛІША

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 22.

УДК 811. 161. 2'373.23 "Куліш"

Лавер О. Емоційно марковані літературно-художні антропоніми у творах П.Куліша; 7 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються емоційно-оцінні літературно-художні антропоніми П.Куліша. Досліджуючи сутність літературно-художньої антропонімії П.Куліша, ми вивчали кількісні характеристики, особливості структури, джерельну базу, ресурси та мовне походження літературно-художньої антропонімії письменника.

Ключові слова: літературно-художня антропонімія, літературно-художній антропонім, онім, стилістична значущість, характеристична функція, денотат-персонаж.

Summary. The article is devoted to emotionally evaluative anthroponyms in the works of P.Kulish. The investigation of the essence of the belle-lettre personage proper names in the works of P.Kulish included qualitative characteristics, specific features of their structure, source base and resources.

Keywords: belle-lettre personage proper name system, belle-lettre personage proper name, onym, stylistic significance, characteristic function, personage.

Емоційна оцінка персонажа – одна з головних функцій літературно-художнього антропоніма (ЛХА). Вияв ставлення до найменованого персонажа засобами літературно-художньої антропонімії може відбуватись не лише завдяки доантропонімії семантиці ЛХА, а також за допомогою оцінних суфіксів та супровідних художніх означень.

Завданням цієї статті є здійснити аналіз джерельної бази, ресурсів та структури емоційно маркованих літературно-художніх антропонімів у творах П.Куліша. Власне емоційна лексика є глибоким джерелом для створення експресивності художнього тексту. Виразовим можливостям емоційно-експресивної лексики у сучасній українській мовознавчій літературі присвячено багато праць, зокрема відомі дослідження В.А. Чабаненка, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Л.Т. Масенко та ін. [15, с. 170]. Сучасні мовознавці під поняттям експресивність розуміють: "...це семантико-стилістична властивість мовних одиниць, яка забезпечує цим одиницям повноцінне функціонування і створення стилістичного значення, фону, ефекту" [14, с. 189; 15, с. 170]. При цьому вчені наголошують, що емоційність і експресивність – поняття не тотожні. Емоційність пов'язана із сферою емоційно-чуттєвого сприймання. Експресивність є значно ширшим від емоційності поняттям і може охоплювати мовне вираження всіх, а не тільки емоційних сфер життя: джерелом експресивності є не тільки емоції, а й мислення, інтелект, логіка, естетичне світосприйняття [14, с. 190; 17, с. 146]. Експресивність – це усвідомлена мовцем інтенсифікація мовних одиниць з метою сильнішого вираження, сильнішого впливу на читача, слухача. До емоційної лексики зараховують слова, семантика яких безпосередньо пов'язана з почуттєвою сферою, або слова з оцінним компонентом, при цьому сема оцінності може міститися у на-

звах-характеристиках (про людей: красень, лебідонька, пава...) чи в оцінних суфіксах [15, с. 171]. У художніх творах П.Куліша знаходимо численні власні назви героїв як з оцінними суфіксами, так і з оцінною семантикою у доантропонімії значенні. На відміну від своїх попередників Г.Квітки-Основ'яненка, І.Котляревського, Т.Шевченка та ін., П.Куліш створив свої критерії в осмисленні і художньому використанні емоційно маркованих власних назв.

Прикметно, як зауважують дослідники літературно-художньої антропонімії, що інформаційно-оцінна онімія семантика ЛХА підтверджується лише енциклопедичною характеристикою денотата-персонажа, а емоційно-оцінна – змістом всього твору [1, с. 64; 2, с. 34; 5, с. 23; 12, с. 62; 13, с. 48; 16, с. 30].

В українській літературно-художній антропонімії прерогатива у вираженні емоційно-експресивної оцінки денотата персонажа належить передусім ЛХА-іменам і прізвишкам, а часто навіть і прізвищевим назвам [1, с. 24-25; 2, с. 34; 13, с. 48]. Літературно-художній антропонімікон П.Куліша емоційно-оцінних прізвищевих назв не містить, лише кілька зневажливо-згрубілих та іронічних ЛХА-прізвищ: *Турецький Святий* („Байда..."), *Колій*, *Палій* („Цар Наливай"), *Ласун*, *Гладкий*, *Лобода* („Січові гості") тощо.

Найчастіше в літературно-художньому антропоніміконі П.Куліша емоційно-оцінними ЛХА виступають похідні іменні варіанти, структура яких містить суфікси-квалітативи. Емоційно-оцінні іменні варіанти, що виступають ЛХА П.Куліша, можуть бути двоякого походження: одні запозичені автором з народнорозмовного, в т.ч. й фольклорного антропонімікону українців, а інші - з творів світової літератури, античної міфології, а також Біблії. Емоційно-оцінні ЛХА народнорозмовного походження функціонують, як правило, у прозо-

вих та ліро-епічних творах письменника, а ЛХА-квалітативи неукраїнської генези – в поезії.

Перший тип емоційно-оцінних ЛХА П.Куліша зберігає всі традиції фольклорної номінації з широким використанням оцінних суфіксів, епітетів та поетичних звертань [7, с. 122-124]. Народнорозмовні демінутивні варіанти жіночих імен П.Куліш широко використовує для ідентифікації переважно епізодичних персонажів-жінок – турботливих дружин, сестер, матерів, дівчат. Демінутивні народнорозмовні варіанти імен, як відомо, у реальній антропонімії передають почуття поваги, симпатії до найменованих осіб. Аналогічні емоційно-оцінні конотації мають такі ЛХА-демінутиви П.Куліша: *Ганнуся*, *Маня* ("Маруся Богуславка"), *Катруся* ("Байда..."; "Химери"), *Мотруся*, *Парася* ("Цар Наливай"), *Мелася*, *Настуся* ("Чорна рада"), *Теклюся*, *Мартуся* ("Теклюся") та ін. Пор.ще: *Івась* ("Солов'їна левада"), *Миколайко* ("Теклюся"), *Петрусь* ("Чорна рада"), *Прохорко* ("Гордовита пара") тощо.

Щоб передати засобами літературно-художньої антропонімії особливо прихильне ставлення до денотата-персонажа, П.Куліш використовує іменні варіанти, структура яких містить поліморфемні суфікси-квалітативи:

Марусенько! Моя голубко сизокрила! Як повно у тебе в тім серденьку добра!

(«До Марусі В***»).

О.І. Фонякова, досліджуючи особливості функцій власних назв у поетичних текстах, слушно наголошує, що власні назви у центрі поетичних звертань „цікаві тим, що в них є елементи оціночної характеристики”, виразником якої може виступати або власне ЛХА (як наприклад - *Марусенько*), або вона може міститися у відокремлених синтагмах поетичного контексту (*Моя голубко сизокрила! Друже мій...*) [16, с. 110].

Нерідко емоційний потенціал ЛХА-квалітативів П.Куліша посилюють традиційні українські народнопоетичні звертання типу *серденько*, *голубко*, *голубонько* тощо: *Настусю-серденько* («Чорна рада»), *Настя-голубка* („Пасіка”), *сестро Парасю* («Цар Наливай») та ін.

Щоб сповна виявити міру та ступінь емоційної навантаженості ЛХА, якими йменуються головні герої, П.Куліш нерідко вдається до своєрідного протиставлення чи зіставлення емоційно нейтрального та емоційно маркованого варіантів ЛХА-імен. Так, наприклад, в оповіданнях „Дівоче серце”, „Гордовита пара” та поемах „Маруся Богуславка”, „Настуся” письменник вдається до варіювання ЛХА, щоб виявити своє емоційне ставлення до найменованих персонажів. В оповіданні „Дівоче серце” головного героя П.Куліш постійно називає емоційно нейтральними варіантами *Гнат*, *Ігнат*. Емоційність – співчуття до напівсироти – відчувається лише в апелятивному з походження прізвиській *Вдовиченко*, що супроводжує в контексті ЛХА-ім'я. Однак носієм найбільшого емо-

ційного навантаження став варіант *Ігнаточко* в устах матері „*Синочку! Ігнаточку!*” та нареченої „*Вкупі з Ігнаточком не страшно мені ніяке горе!*” Пор.ще: „*Стережися, Настуненько, лихої години!*” („*Настуся*”).

Цікаво, що, судячи з даних Л.О.Белея, після П.Куліша в літературних текстах й І.Франко, і М.Грушевський, і М.Івченко дуже економно, часто один-єдиний раз вживають ЛХА-демінутиви, що посилює емоційний потенціал таких ЛХА. Пор.: „(Анна) Михайле, *Михайлику!* На кого ти мене покидаєш?” (І.Франко); „Івасику, голубчику, глянь на мене, серце моє” (мати до вмерлої дитини) (М.Грушевський); „Сину мій, *Миколчику!* То тебе вже більш ніколи не буде, сину мій! (М.Івченко); „Ой, пішов ти в море, *Мусієчку*, - голосила вона мовчки, – та й слід твій солоня вода змила” (Ю.Яновський) [1, с. 71-72].

На тлі емоційно нейтральних ЛХА-імен *Маруся* і *Тарас*, які явно домінують за частотою вживання у поемах „Маруся Богуславка” та „Сторчак і Сторчиха”, помітно увиразнюється емоційність іменних варіантів „*Маню*, *Марусечко!*”, „*Тараску!*”, які автор в текстах поем вживає один-два рази.

Спостереження за літературними текстами П.Куліша показують, що емоційно нейтральні варіанти ЛХА притаманні, як правило, мові автора, а емоційно забарвлені – мові персонажів. У творах, жанрова специфіка яких суттєво обмежує кількість діалогічного мовлення, пріоритет емоційної оцінки персонажа, як правило, належить автору.

Особливий інтерес з погляду вживання емоційно-оцінних ЛХА викликає оповідання П.Куліша „Гордовита пара”. Тут автор вдається до скрупульозного добору варіантів імені головної героїні, який цілковито залежить від стану найменованого персонажа. Спочатку головна героїня і для автора, і для нареченого – *Оринка вбога*, *сирота Оринка*. В обрядовій пісні, яку виконують дружки під час сватання головної героїні, П.Куліш використовує іменний варіант *Ориночка* з емоційно-оцінним суфіксом *-очк-*, що є досить поширеним у весільних піснях [7, с. 43-48]. На вінчанні і після одруження автор називає героїню уже нейтральним *Орина*. Повний варіант імені посилює трагічність та драматизм ситуації і підтверджується в тексті оповідання епітетами *Орина безталанна*, *нещасна Орина*.

По-іншому П.Куліш забезпечує емоційну оцінність ЛХА, якими йменується одна з головних героїнь роману „Чорна рада” – *Леся Череванівна*. Упродовж дії усього твору героїня йменується народнорозмовним іменним варіантом *Леся*, котрий у емоційно насиченому контексті також можна вважати носієм емоційності: „*Леся ж усе скрашала собою так, що вже справді годилося би сказати „У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка ...”*. Народно-

розмовний варіант *Леся* з легким відтінком емоційності, протиставляється емоційно нейтральним: повному іменному варіантові *Олександра* та прізвищевій назві *Череванівна*. Народнорозмовний варіант *Леся* на фоні повного *Олександра* та соціально значущої прізвищевій назви *Череванівна* можна вважати емоційно маркованим з мінімальною мірою вияву позитивної оцінки.

Роль емоційно-оцінних суфіксів у Кулішевих ЛХА-іменах чоловіків можуть виконувати епітети: *бідний Петро* („Чорна рада“), *бідний Вакула* („Циган“), *любий Стецю* („Цар Наливай“), *божевільний Шрам* („Чорна рада“).

Емоційна насиченість спостерігається також у словосполученнях власних назв з присвійним чи вказівним займенником. Присвійні займенники у сполученні з ЛХА вживаються й у мові персонажів, і у мові автора. Вони вказують не стільки на родинну належність персонажа, скільки на особливо близькі (навіть інтимні) стосунки між персонажами чи між автором і персонажем і виражають завжди лише позитивну емоційність. Так, конструкції „присвійний займенник + ЛХА“ можуть відображати:

а) пестливе ставлення батьків до дітей: „Зраділа мати, як побачила *свою Лесю...*“ („Чорна рада“); „Старий молодю дівчиною покинув *свою Марусю*“ („Гордовита пара“); „Будеш павою, матусю, В парчах походжати І в шовки *свою Марусю*, В бархати вбирати“ („Маруся Богуславка“); „Загірня молилась Богові тільки, щоб він послав її *Інатку* хорошу пару“ („Дівоче серце“); „Та се ж *твій Петрусь!* Орел, а не козак!“ („Чорна рада“);

б) засвідчують наявність особливо близьких стосунків між денотатами: „*Моя Зарема!* Ти моя єдина...“, „*Моя Ганнусю*“ („Маруся Богуславка“); Черевань про дружину з гордістю: „*Моя Мелася* не зневажила б себе і за гетьманом“ („Чорна рада“); „...ми з *твоїм Опанасом* вели дружні речі“ - чоловік Обушихи („Настуся“), *твій Левко* - наречений Богуславки („Маруся Богуславка“); „Не зникне чура *твій Самусь* без слави: Співатимуть колись

про нього думи“ – йдеться про чуру, а згодом побратима Байди Вишневецького („Байда...“).

Присвійні займенники у сполученні з ЛХА у літературних текстах П.Куліша стали важливим мовним засобом не лише для художнього змалювання складної аури психологічних взаємин між персонажами та між автором і персонажами, а й засобом вираження емоційності.

Особлива форма емоційності спостерігається в народнопоетичних зіставно-протиставних конструкціях, котрі письменник використовує у діалогічному мовленні персонажів. Об'єктами зіставлення у такому випадку бувають не власне персонажі, а їх власні назви. Наприклад: „...*Не буду я Кирило Тур*, коли оце їздець не за нами!.. -І оце ти по правді говориш? -Так по правді, *як я Кирило Тур, а ти Богдан Черногор...*“, Черевань обіцяє видати дочку за Шрамового Петра: „А чом же не оддав би, бгате? Нехай нашим ворогам буде тяжко! *Хіба ти не Шрам, а я не Черевань!*“. У таких конструкціях емоційно-оцінні ЛХА виражають почуття самоповаги, підкреслюють власну гідність, а також почуття гордості за власне ім'я, незаплямоване лихою славою. Тут ЛХА виступає своєрідним емоційним еталоном внутрішнього „я“ персонажа.

Як бачимо, емоційно-оцінні ЛХА – невід'ємний компонент літературно-художнього антропонікону П.Куліша. Емоційно-оцінні ЛХА П.Куліша можуть передавати досить широкий спектр емоцій: від негативних, зневажливо-згрублених до позитивних, здрибіло-пестливих. Субсистема емоційно-оцінних ЛХА П.Куліша сформувалася під значним впливом народнорозмовних імен-квалітативів. Щоб посилити емоційно-оцінний потенціал окремих ЛХА та акцентувати на них увагу в тексті твору, письменник дуже економно використовує ЛХА-квалітативи, а в окремих випадках вживає їх один-єдиний раз у тексті усього твору, як правило, в кульмінаційний момент. Після П.Куліша цей прийом використовує чимало українських письменників XIX-XX ст.

Література

1. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. / Любомир Белей. – Ужгород, 1995. – 119 с.
2. Генус-Тарновецька І. Назовництво в поетичному творі. / Генус-Тарновецька Іраїда. – Мюнхен — Вінніпег, 1966 – 148 с.
3. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові назви у побуті українців XIV-XVIII ст. / М.О. Демчук. – К.: Наукова думка, 1988. – 172 с.
4. Должикова Т.І. Мовна особистість П.Куліша: автореф. дис. канд. філ. наук. / Т.І. Должикова. – К., 2003. – 21 с.
5. Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: монографія. / Ю.О. Карпенко, М.Р.Мельник. – Одеса: Астропринт, 2004. – 216 с.
6. Ковалик І.І. Про назви людей в українських прозових творах Г.Ф.Квітки-Основ'яненка / І.І.Ковалик // Збірник тез допов. і повідом. респ. наук. конф., присвяченої 200-річчю з дня народження класика української літератури Г.Ф.Квітки-Основ'яненка. – Харків, 1976. – С. 99-101.
7. Колесник Н.С. Антропонімія в українських народних піснях / Наталія Колесник // Шоста рес-

- публіканська ономастична конференція. – Ч.І. – Одеса, 1990. – С.122-124.
8. Куліш П. Твори: в 2 т. / Пантелеймон Куліш. – К.: Дніпро, 1989. – Т.1. – 380 с.
 9. Куліш П. Твори: в 2 т./ Пантелеймон Куліш. – К.: Дніпро, 1989. – Т.2. – 389 с.
 10. Куліш П. Твори: в 2 т. / Пантелеймон Куліш ; упоряд. Є.К. Нахліка. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.1. – 760 с.
 11. Куліш П. Твори: в 2 т. / Пантелеймон Куліш; упоряд. і прим. В.М. Івашкова. – К.: Наукова думка, 1998. – Т.2. – 750 с.
 12. Магазаник Э.Б. Ономапозтика, или «говорящие имена» в литературе/ Э.Б. Магазаник. – Ташкент: Фан, 1978. – 148 с.
 13. Масенко Л.Т. Власні назви у творах Г.Ф. Квітки-Основ'яненка /Л. Масенко // Мовознавство. – 1986. - № 6. – С. 43-48.
 14. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: підручник / Л.І.Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К.: Вища школа, 2003. – 463 с.
 15. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2004. – 824 с.
 16. Фоянкова О.И. Имя собственное в художественном тексте. / Фоянкова О.И.– Ленинград, 1990. – 105 с.
 17. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії / В.А. Чабаненко. – К.: Вища школа, 1984. – 168 с.

Лавер Оксана Володимирівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови УжНУ.